

Prediálisok, haszonbérlők: johannita birtokgazdálkodás a 13–14. században

ABEMUTATÁSRA KERÜLŐ TÉMA egyik legfontosabb jellemzője, hogy egy, a közelmúltban befejezett doktori munka (*A johanniták a középkori Magyarországon, c. 1150–1387*)¹ részeként született meg, a Közép-Európai Egyetem és részben a szegedi középkorász doktori iskola hatóság támogatásával. Bár a disszertáció elkészítése során mindent megtettünk, hogy a rendtörténet kutatóinak idevágó téziseit elég markánsan hangsúlyozzuk, a dolgozat alfejezeteként az olvasóban azt a látszatot kelthette a téma, hogy a rendtartomány történetének rekonstruálásakor a beteg- és szegényápolással, valamint a hitetlenek elleni harc megszervezésével foglalkozó Rend hazai birtokgazdálkodásának vizsgálata valamiféle kötelező tiszteletkört jelent. A johannita rend területi felépítésének adminisztratív és gazdasági alapegysége a renzházakat (*domus*) és a hozzájuk tartozó birtokokat (*membrum, camera, grangia*) magába foglaló *preceptorium* vagy *baiulia* volt – élén a preceptorral vagy baiulivusszal. A *preceptorium* fogalma nem azonos a renzházéval, hiszen egy *preceptorium*hoz, vagyis egy preceptor irányítása alá több renzház is tartozhatott, s megfordítva: *preceptorium* létezett renzház nélkül is, ha például „csak” ispotályok vagy várak, illetve a hozzá tartozó birtokok alkottak ilyen egységet. Michael Gervers megfogalmazásában: „Ezek a johannita *preceptorium*ok elsősorban a bérleti díjak és járandóságok, valamint a megtermelt természetbeni javak begyűjtésére szolgáló központokként működtek.”² A dolgozat más fejezeti rámutattak, hogy a Rend

---

¹ HUNYADI ZSOLT: *Hospitallers in the medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387*. PhD-dissertation. Central European University, Budapest 2004. Kézirat. (a továbbiakban: HUNYADI)

² GERVERS, MICHAEL: *The Commandery as an economic unit in England*. In Luttrell, Anthony–Pressouyre, Léon (ed.): *La Commanderie: institution des ordres militaires dans*

európai perjelségei többségének az volt a feladata, hogy a hitetlenek elleni harchoz szükséges anyagi forrásokat előteremtse. Ennek a célkitűzésnek megfelelően a zárandokok és szegények számára létrehozott és fenntartott városi *preceptorium*ok mindig alárendelt szerepet játszottak (számukban is) a mezőgazdasági tevékenységet folytató adminisztratív egységekhez képest. Ez utóbbiak alapvető célja a legjövedelmezőbb birtokgazdálkodás kialakítása volt az adott helyi földrajzi-társadalmi környezetben. A rendház tagjai nem „élhették fel” a *preceptorium* egységein megtermelt javakat, ezért a rend időről időre szigorúan korlátozta a belépők számát,³ különösen is a Szentföld elhagyása után. Ezért időnként az is előfordult, hogy egy adott perjelség *preceptorium*ait átszervezték, s bizonyos tartozékok (*membra*) más részekkel alkotnak új egységeket vagy összevonva közös preceptor irányítása alá kerültek.

Az adminisztratív egység vezetőjének, a preceptornak nem pusztán a jövedelmek begyűjtése volt a feladata, hanem először a földek hasznosítása: akár a rajta élők termelőtevékenységének megszervezésével, akár bérbeadás révén, különösen is, ha ezek üresen álló földek voltak. Az a tény, hogy meglehetősen kevés forrás áll a rendelkezésünkre a johanniták mint egyházi földesurak alávetett népeire vonatkozóan, nem valamiféle lovagrendi sajátosság. Meglehetősen általános jelenség, hogy a földesúr és népei között létrejött megállapodásokról nem készültek írásos feljegyzések, különösen is, amikor az élet, a termelő munka megszokott medrében folyt. A vizsgált időszakban a jobbágyok ritkán kértek írásos igazolást földesurukkal való ügyeikről, például a földesúri szolgáltatások teljesítéséről. Annál inkább annak kivetéséről, illetve nagyságának meghatározásáról. Ennek az írásbeliségnek a magyar társadalomban való általános elterjedtségén túl az is oka volt, hogy az alávetett népek, illetve jobbágyok ritkán kerültek közvetlen kapcsolatba magával a Renddel vagy a rendi vezetéssel. A szolgáltatások teljesítésére a földesúr tisztartóján, a johanniták esetében a *preceptorium procuratorán*, *preceptorán*, illetve az adott földterület haszonbérelőjén keresztül kerültek kapcsolatba magával a Renddel. A közvetlen kapcsolat legtöbbször a földesúri *iurisdictio* során jöhetett létre, de a johanniták általában ennek is egy részét átruházták

---

l'Occident médiéval. Comité des travaux historiques et scientifiques, Paris 2002. (a továbbiakban: La Commanderie) 252., 259.

³ RILEY-SMITH, JONATHAN: *The Knights of St. John in Jerusalem and Cyprus c. 1050–1310*. Macmillan, London 1967. 230.; FOREY, ALAN: *Recruitment to the military orders (12th to mid-14th century)*. *Viator* 17 (1986) 158.

prediálisaikra. Sajnos az sem egészen nyilvánvaló, hogy a johanniták esetében ki gyakorolta a bíraskodást a földeken *more iobagionum* élők felett: a preceptor vagy a perjel. Mert jóllehet a *camera prioralis* státuszú egységeken kívül minden tartozék (*membrum*) valamely *preceptorium* részét képezte, ezek haszonbérbe (*census*) adása mindig tartományi káptalanokon történt, a perjel vagy helytartójának jelenlétében.

Természetesen, ha „kizökönt az idő”, sokkal nagyobb esély kínálkozott arra, hogy írásos feljegyzés is készüljön a történekről. Mint például 1329-ben, amikor a perjel megfosztotta a rend földjeinek egyik bérlőjét a haszonbérbe kapott földtől midőn az egy összeesküvésben vállalt részt az Ispotály ellen a perjelség jobbágyaival egyetemben, egészen odáig merészkedve, hogy helyben preceptort is „választottak”, holott ez ekkor már nem is a tartomány perjelének, hanem a Rend vezetésének hatásköre volt.⁴ Az összeesküvés kiöltőjének a perjelséghez fűződő viszonya a forrásból sajnos nem egyértelmű. A johanniták olyan „prediálisainak”⁵ egyike lehetett, akikről meg lehetőszen hézagoss ismeretekkel rendelkezünk, különösen is pontos jogi státuszukat, illetve a rendhez fűződő kapcsolatukat illetően. Ez jórészt a forrásokban való megnevezésükből következik, hiszen – a rendi terminológia szerint is – legtöbbször azonos mértékű és jellegű kötelezettségeket (*fidelitas*) vállaltak *more/sub forma aliorum fidelium predialium nostrorum*.

Haszonbérlet, tartós bérlet, prediálisok

Az Ispotály birtokgazdálkodásában, egyházi intézmény lévén, nem szerepelt az elidegenítés lehetősége, jóllehet XXII. János pápa 1322-ben engedélyezte a komoly pénzügyi nehézségekkel küzdő Rend⁶ számára, hogy kevésbé jöve-

⁴ Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. Praeside Julio Kristó. Budapest–Szeged 1990–2005. (a továbbiakban: Anjou-okl.) XIII. 366–367.; Df. 257 974, Df. 258 481.

⁵ Fejér, Georgius (ed.): Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Buda 1829–1844. (a továbbiakban: Fejér) VIII/2. 619., VIII/4. 129–130.; Kostrenčić, Marko–Smičiklas, Tadija (ed.): Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije I–XVIII. Zagreb, JAZU-HAZU, 1904–1998. (a továbbiakban: Smičiklas) IX. 254.; Anjou-okl. IX. 165.

⁶ LUTTRELL, ANTHONY: The Hospitallers and their Florentine Bankers 1306–1346. In: Xue-reb, Paul (ed.): Karissime Gotifride. Historical essays presented to Godfrey Wettinger on his seventieth birthday. Malta University Press, Malta 1999. 17–19.

delmező birtokait elidegeníthesse.⁷ Ezért sem meglepő, hogy az oklevelek csak elvétve tudósítanak eladásról (1262),⁸ vagy akár birtokcseréről. Ez utóbbi körbe is alapvetően magával az uralkodóval létrejött (1328) vagy az általa¹⁰ (egy esetben a királyné által [1340])¹¹ jóváhagyott tranzakciók tartoztak.

A fent említettek szerint tehát a rendi vezetés egyik legfontosabb célja a minél jövedelmezőbb birtokhasznosítás megszervezése volt. Ily módon szerte Európában vagy maguk kezdtek földjeik megműveléséhez vagy világiaknak adták ki haszonbérbe.¹² Az előbbiről, jóllehet az Árpád-kor jelentős részét feltehetően ez jellemezte, szinte semmilyen információval nem rendelkezünk. Ennek oka részben talán az, hogy a 13. század végéig a saját gazdálkodást preferálták, de az is elképzelhető, hogy a forrásadottságok torzítják a rekonstruált képet (eleve kisebb léptékű forrásképződés, nagyobb ará-

⁷ THEINER, AUGUSTINUS (ed.): *Vetera Monumenta Historica Hungarum Sacram Illustrantia*, 1216–1352. Romae 1859. I. 485–486.; Anjou-okl. VI. 306.

⁸ Pl. Fejér IV/3. 98–99., VI/2. 110.; Géresi Kálmán: A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára I–V. Budapest 1882–1897 I. 2–3.; Joseph Delaville Le Roulx (ed.) *Cartulaire général de l'ordre des Hospitaliers de S. Jean de Jérusalem (1100–1310) I–IV*. Ernest Leroux, Paris 1894–1906. (a továbbiakban: *Cartulaire*) nr. 3030.

⁹ Smičiklas IX. 380–381.; Anjou-okl. XII. 55.

¹⁰ Fejér IV/2. 224.; Wenzel Gusztáv (ed.): *Árpádkori új okmánytár I–XII*. Pest 1860–1874. (a továbbiakban: *ÁUO*) XI. 395.; *Cartulaire* nr. 2694.; Szentpétery Imre–Borsa Iván: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica*. MTA, Budapest 1923–1943., 1961. (a továbbiakban: *RA*) nr. 1016.; TKALČIĆ, IVAN: *Monumenta Historica Episcopatus Zagrabienensis I–II*. Zagreb 1873–1874. I. 101.; Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula: *Anjoukori Okmánytár I–VII*. Budapest 1878–1920. (a továbbiakban: *AO*) VII. 12–13.; Nagy Imre et al.: *Hazai Okmánytár I–VIII*. Győr–Budapest 1865–1891. (a továbbiakban: *HO*) I. 219.; Smičiklas IV. 570–571., XII. 448.; *Dl.* 6151.

¹¹ *Df.* 200 871; Kumorovitz L. Bernát: *Veszprémi regeszták (1301–1387)*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1953. nr. 133.; Anjou-okl. XXIV. 231.

¹² LUTTRELL, ANTHONY: *The Economy of the Fourteenth-Century Aragonese Hospital*. *Estudis Castellonencs* 6 (1994–1995) 761.; Uő.: *The Hospitaller Priory of Catalunya in the Fourteenth Century*. In LUTTRELL, ANTHONY: *The Hospitaller State on Rhodes and its Western Provinces, 1306–1462*. Ashgate, Aldershot 1999. XV. 7.; NICHOLSON, HELEN: *The Knights Hospitaller*. The Boydell Press, Woodbridge 2001. 79.; GERVERS, MICHAEL (ed.): *The Cartulary of the Knights of St. John of Jerusalem in England: prima camera*, Essex. Oxford University Press, Oxford and New York 1996. (a továbbiakban: *GERVERS*) LXXIX.; WINTER, JOHANNA MARIA VAN (ed.): *Sources concerning the Hospitallers of St. John in the Netherlands, 14th–18th centuries*. Brill, Leiden–Boston–Köln 1998. 20.; GERVERS, MICHAEL: *The Commandery as an economic unit in England*. In: *La Commanderie* 249.; BORCHARDT, KARL: *Urban commanderies in Germany*. In: *La Commanderie* 301.

nyú forráspusztulás). A magyarázat első felére állhat példaként az eset, midőn egy bizonyos Péter Szomolya, Szirák és Tolmács preceptora egy darab földet vett bérbe. Minthogy azonban a bérleti díj (*censum trium marcarum finiti argenti*) fizetését huzamosabb ideig elhanyagolták (*soluciones debitas in terminis assignatis facere omiserunt*), az esztergomi örkanonok 1274-ben másnak adta bérbe a földet.¹³

Nem sokkal később, az 1275-ös tartományi káptalanon, a perjelség birtokainak első ismert haszonbérbe adása üresen álló földeket érintett (*terras domus nostre vacuas et quasi desertas*), amiből arra következhethetünk, hogy már nem feltétlenül volt szabad kapacitása a perjelségnek vagy a nagyobb (biztosabb) haszon reményében kerestek bérlőket.¹⁴

Amint a későbbiekben szokássá vált, a perjelség birtokainak haszonbérbe adása a változó rendszerességgel, 1-3-5 évente megrendezett tartományi káptalanon került sor. A Rend szokásai szerint tartományi káptalan tartásához legalább négy rendtag (általában preceptor) jelenlétére volt szükség, különösen is a rend birtokait érintő döntések meghozatalához.¹⁵ Angliában például, ha a perjel kötött is bérleti szerződéseket saját pecsétjének hatálya alatt, az okleveleket a legközelebbi tartományi káptalanon a perjelség pecsétjével is meg kellett erősíteni.¹⁶ A fennmaradt források arról tanúskodnak, hogy a magyar-szlavón perjelség is hasonlóan szigorú szabályokat követett a haszonbérleti szerződések során, azaz a bérbeadások rendre a tartományi káptalano-
kon történtek.¹⁷ Kivételnek tűnik azonban a székesfehérvári *preceptorium* helyzete,¹⁸ amely adminisztratív egység rendszeresen adta bérbe földjeit a tar-

¹³ ÁUO IX. 92.; Knauz, Ferdinandus et al.: *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I-IV*. [Argumentum], Esztergom-Budapest 1874–1999. II. 45.

¹⁴ ÁUO IX. 128–130.; Cartulaire nr. 3572.; Smičiklas VI. 137–138.

¹⁵ Vö. GERVERS, MICHAEL (ed.): *The Cartulary of the Knights of St. John of Jerusalem in England: secunda camera*, Essex. Oxford University Press, Oxford and New York 1982., LX–LXI.; I. még LUTTRELL, ANTHONY: *Gli Ospitalieri di San Giovanni di Gerusalemme dal continente alle isole*. In: *Hospitaller State II*. 86.; KING, EDWIN J.: *The Seals of the Order of St. John of Jerusalem*. Methuen, London 1932. 131.

¹⁶ GERVERS LXXII.

¹⁷ Pl. 1275-ben (ÁUO IX. 128–130.), 1320-ban (Smičiklas VIII. 556–559., Anjou-okl. V. 294–295.), 1326-ban (Dl. 106 115, Df. 258 480, Anjou-okl. X. nr. 149.), 1328-ban (Fejér VIII/3. 341–343., Anjou-okl. XII. 146.), etc.

¹⁸ Fejér 8/4. 129–130.; Anjou-okl. XIX. nr. 77.; Fejér IX/2. 254–255., 524–526.; Érszegi Géza: *Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári keresztes konvent magán le-*

tományi káptalan jóváhagyása nélkül. Feltehetően mindig volt elegendő számú rezidens rendtag a házban, ráadásul a 14. században az alperjel is gyakran Fehérvárról került ki, így egyszerűen megfelelhetek a rendi előírásnak, amely nem magát a tartományi káptalant követelte meg a döntés meghozatalához. Német (*Alamania*) *preceptorium*ok esetében figyelhető meg, hogy bizonyos értékhatár alatt a *preceptor*ok a rendtagok beleegyezése nélkül is bérbe adhatták a rendelkezésük alá bocsátott birtoktesteket.¹⁹

Magyarországi *preceptorium*ok esetében ilyen lehetőségről nem szólnak a források, mint ahogyan a Rend általános gyakorlata a bérleti díjak begyűjtésére sem honosodott meg. Az európai perjelségekben díjbeszedőket (*receptores*) alkalmaztak, akik maguk is rendtagok voltak, de az is gyakori volt, hogy világiaknak adták bérbe a bérleti díj beszedését. Ezzel szemben a magyar-szlavón perjelség birtokainak (aktuális és leendő) bérlőinek meg kellett jelenniük a tartományi káptalanon, amelyet a perjel vagy annak helytartója (alperjel, *locumtenens*, *generalis procurator*) celebrált.²⁰ Ekkor nemcsak a bérleti díj megfizetésére, de a szerződések megújítására, illetve új szerződések megkötésére is sor került. A 14. századra vonatkozó források tanúsága szerint időnként egy, néha két határnappal készültek a szerződések:²¹ legtöbbször Szt. György és Szt. Mihály ünnepét jelölték ki, azaz az intenzív mezőgazdasági munkálatok kezdetét és végét. De előfordultak más határnapok is: Mindenszentek,²² Szt. Márton,²³ Szentháromság,²⁴ Virágvasárnap,²⁵ Húsvét,²⁶

---

véltárában, 1193–1542. Fejér megyei Történeti Évkönyv 5 (1971) 196.; Dl. 106 167; Fejér VIII/4. 129–130., Anjou-okl. XIX. nr. 77.

¹⁹ Vö. BORCHARDT, KARL: Soll-Zahlen zum Personalstand der deutschen Johanniter vom Jahre 1367. *Revue Mabillon* 75 ns. 14 (2003) 83–113.

²⁰ 1353-ban Baudon Cornuti perjel megfosztotta azokat bérlőket földjeiktől, akik nem jöttek el a tartományi káptalanra, hogy az esedékes *censust* megfizessék. Smičiklas XII. 165–167. Ld. még az 1374. szeptember 8-i tartományi gyűlést. Fejér IX/4. 614–616.

²¹ ÁUO IX. 128–130.; Cartulaire nr. 3572.; Smičiklas VI. 137–138.; Fejér VIII/3. 147–149.; Anjou-okl. X. 146–147.

²² Fejér VIII/3. 147–149.; Anjou-okl. X. 146–147.

²³ Fejér VIII/1. 202.; Smičiklas VIII., 114–115., IX. 341–342.; Cartulaire nr. 4711.; Anjou-okl. II. 12–13., XI. 126.; Df. 257 974, Df. 258 481; Thallóczy Lajos–Barabás Samu: A Blagay-család oklevéltára. Budapest 1897. (a továbbiakban: Thallóczy–Barabás) 99–100.

²⁴ AO I. 376.; Anjou-okl. IV. 11–12.

²⁵ Fejér IX/2. 254–255.

Pünkösöd,²⁷ vagy Karácsony.²⁸ Sajátos módon a magyar–szlavón rendtartomány johannitái nem preferálták a Rend védőszentjének, Keresztelő Szt. Jánosnak²⁹ ünnepét a tartományi káptalanok megtartására. Ennek oka talán részben abban keresendő, hogy a 14. századi magyar–szlavón perjelek időnként egyszerre több perjeli méltóságot is viseltek (pl. Velence, Róma, Capua),³⁰ ily módon egy adott időpontban nem vizitálhattak egyszerre több tartományt. Azt is fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy a perjelek legtöbbször nem voltak rezidensek saját tartományukban, hanem szinte állandóan úton voltak, vagy a Rend központjában, Rodoszon tartózkodtak. Magyarországra évente egyszer jött a perjel, de előfordult hároméves vizitációs periódus is.³¹

A földeket vagy előre meghatározott időtartamra, 1) általában néhány évre, 2) élethossziglan, vagy 3) előre meg nem határozott időre adták bérbe.³² Az első esetben a bérlet fenntartásának egyetlen feltétele a bérleti díj rendszeres fizetése volt,³³ ám ezeknek a szerződéseknek, illetve kialakított viszonyoknak legalább két további jellemzője is volt. Egyrészt, a johannitákkal kötött szerződések olyanokkal jöttek létre, akik valamilyen szolgálatot teljesítettek a Rendnek vagy érdemeket szereztek a rendi javak védelmében. Időnként a leendő bérlő érdemeit meg is nevezték az oklevelek narrációs részében. Így például 1320-ban Ludbreg-i Péter fia Miklós mester, 1328-ban

²⁶ SOLYMOSI LÁSZLÓ: A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon. Argumentum Kiadó, Budapest 1998. (a továbbiakban: SOLYMOSI) 258–259.; Anjou-okl. XXIII. 336–337.

²⁷ Thallóczy–Barabás 74–75.; Smičiklas VIII. 353–354.; Anjou-okl. III. 316.

²⁸ Fejér VIII/3. 341–343.; Anjou-okl. XII. 146.

²⁹ Jóllehet van rá példa 1344-ből (DI. 100 023).

³⁰ HUNYADI ZSOLT: Hospitaller Officials of Foreign Origin in the Hungarian–Slavonian Priory: thirteenth–fourteenth century. In: International Mobility in the Military Orders (Twelfth to Fifteenth centuries) Travelling on Christ’s Business. eds. NICHOLSON, HELEN J.–BURGTORF, JOCHEN. University Press of Wales, Cardiff 2005. (a továbbiakban: HUNYADI, 2005.) 144.

³¹ HUNYADI 94.

³² Például határozatlan időre: 1328. május 26. Fejér VIII/3. 341–343.; Anjou-okl. XII. 146–147. Ebben az esetben a bérlet fenntartásának feltétele úgy szólt, hogy: ... *usque dum dictus Codulus et sui heredes fideles permanebunt domui nostre et dum censum supradictum plenarie annuatim domui nostre persoluerint.*

³³ AO I. 376.; Anjou-okl. IV. 11–12.

pedig egy zárai polgár³⁴ a rendi vagyon védelmében játszott szerepéért cserébe kapott földet,³⁵ míg egy 1329-es oklevélben feltűnő Domenico Ragazino-ról megtudjuk, hogy a haszonbérletre leginkább azzal nyert jogot, hogy a Rendet szolgálta „*ultra et citra mare*.”³⁶ Néha szinte olybá tűnik, hogy a Rend iránti hűség szinte előfeltétele volt a bérleti szerződésnek vagy a prediális státusz elnyerésének. A következtetésekkel természetesen óvatosan kell bánnunk, mert nem tudható, hogy olyan esetekben, ahol az érdemeket nem nevezték meg, vajon a gazdasági megfontolás állt-e a bérlő személyének kiválasztása mögött. Magyarán: ki ígért többet bérleti díj gyanánt. A hűség mindenesetre sokat nyomott a latba, amint az már az első szerződés (*pacta*) során is nyilvánvalóvá vált. Ebben a perjel hangsúlyozta, hogy az egyetlen eset, amikor a Rend kezdeményezi a bérleti szerződés felbontását, ha a bérlő *in manifesta infidelitate contra domum nostram* helyzetben találatna.³⁷ Akik teljesítették a szerződés feltételeit, s megmaradtak a Rend hűségén, bízvást remélhették annak meghosszabbítását. Ahogyan ez Fekete (*dictus Niger*) Tamással is történt, aki először 1304-ben vett haszonbérbe johannita földet, s 1321-ben újabb szerződést kötött a Renddel.

Mindazonáltal a johannita (vránai) perjel, Baudon Cornuti 1359-es panaszából az derül ki, hogy nem sikerült visszaszerezni a Rend földjeit azoktól, akik szerződészegőnek bizonyultak vagy hűtlenek lettek. Ezért a perjel királyi hozzájárulást kért, hogy a 32 éves elbirtoklási periódust kiterjesszék,³⁸ s ez részben arra enged következtetni, hogy még Károly Róbert idején bérbe adott földekről volt szó. A hűséget, illetve a bérlők Rendhez fűződő sajátos kapcsolatát illetően két eset mindenképpen említést érdemel. Albert székesfehérvári és János szentlőrinci preceptorok jóvátételként egy darab földet adtak bérbe Tarcha-i Pál fia Jánosnak és lányának Erzsébetnek 1374-ben.³⁹ Amint a forrásból értesülünk a johanniták vagy talán jobbágyaik hatalmas-

³⁴ Fejér VIII/3. 341–343.; Anjou-okl. XII. 146.

³⁵ Smičiklas VIII. 556–559.; Anjou-okl. V. 294–295.

³⁶ Df. 257 974; Df. 258 481; Anjou-okl. XIII. 366–367.

³⁷ ÁUO IX. 128–130.; Cartulaire nr. 3572.; Smičiklas VI. 137–138., VIII. 74., IX. 10–11.; Anjou-okl. I. 273.; VI. 39.

³⁸ Fejér IX/2. 373., IX/3. 42–43., IX/7. 94–95. Valamelyest problematikus, hogy a szokásjog 40 éves elbirtoklást biztosított egyházi vagyonnal szemben, míg nemesi birtokot 32 év védelem illetett meg. BÓNIS GYÖRGY: Középkori jogunk elemei. (Római jog, kánonjog, szokásjog). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1972. 90–91.

³⁹ Fejér IX/4. 611–613.

kodást követtek el: megölték János és Erzsébet egyik testvérét, egy másiknak lábát törték, sőt, Erzsébetet is megverték, s kilenc jobbágyukat elfogták. Fogott bírák segítségével, János budai prépost, kápolnaispán előtt olyan megállapodást kötöttek, hogy a Rend éves haszonbérletet ajánl (*more feudario seu pro censu annuali*), amit a sértettek el is fogadtak. Feltehetően kifejezetten előnyös lízingfeltételeket ajánlottak egy olyan hatalmaskodás jóvátétele gyanánt,⁴⁰ amelyben még Albert preceptor fia is részt vett, aki ily módon feltehetően korai megözvegyülése után lépett a rend soraiba.

Másfél évvel később, 1376 januárjában egy másik rendhagyó eset került megörökítésre Gwylermus de Alcaniz, a szlavóniai Szentmárton preceptora által.⁴¹ Arland fia Miklóst, aki korábban rendi földek bérlője volt, közelebről meg nem határozott okok miatt megfosztották bérleményétől (s talán prediális státuszától). Miklós azonban nem nyugodott bele a döntésbe, visszaszerezte korábbi státuszát,⁴² s megújított feltételekkel újra szerződést kötött.

A fent említett sajátos jellemzők másikára, amely szorosán összefügg a bemutatottal, már Bónis György felhívta a figyelmet a lovagrendek szlavóniai birtokai kapcsán, hogy ti. a haszonbérlő és prediális fogalma teljesen egybefolyt. A johannita források szerint a bérlő társadalmi státuszától (nemes, jobbágy, nő) függetlenül ugyanazokat a terheket rótták rá, amellyel a Rend prediálisait terhelte meg.⁴³ Részben ezért sem lehet egyértelműen meghatározni a különbséget a két státusz (haszonbérlő és prediális) között, legalábbis a rendelkezésünkre álló források alapján. E tekintetben az oklevelek terminológiája is félrevezető lehet, mert – Holub József által is észrevételezett módon⁴⁴ – nem feltétlenül hazai terminológiát használtak. Indikátorként ve-

⁴⁰ Az oklevélből kiderül, hogy a perjelségben komoly karriert befutott Albert preceptor fia, egy bizonyos Kosuca-i Iwko (de Kusychya) szintén érintett volt az ügyben. Mindazonáltal az oklevélből nem derül ki egyértelműen, hogy a maguk a megnevezett johanniták követtek el a tetteket, vagy a történetekért „pusztán” őket tartották felelősnek.

⁴¹ Df. 230 580.

⁴² ... *et quod semper ipsum magistrum Nicolaum filium Arlandi nobis et nostre ecclesie ac conventui fore iustum et fidelem reperimus et invenimus omnino et totaliter dedimus restituimus et assignamus prelibato magistro Nicolao et per eum suis heredibus ac posteris...*

⁴³ BÓNIS GYÖRGY: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Osiris, Budapest 2003. (reprint, [1947]), 232.; BORSA IVÁN: A zágrábi püspökség prediálisai a XV. század elején. Levéltári Közlemények 66 (1995) 19–27.

⁴⁴ Vö. HOLUB JÓZSEF: Egyházi nemesek jogállása a középkorban. In: Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv 1944–46. Vol. 6. Szent István-Társulat, Budapest 1947. 198–200.

hető figyelembe, e pillanatban feltételelesen, az élethossziglan kötött szerződés és a *fidelitas* hangsúlyozása.

A megállapodások további elemeit is célszerű röviden szemügyre venni. A bérleti díjon túl a perjel rendszerint fenntartotta az igazságszolgáltatás jogát a legsúlyosabb bűnesetekre akár saját, akár a területileg illetékes preceptor részére. De arra is van példa, hogy teljesen átengedte a bérlőnek.⁴⁵ A kirott bírságok kétharmadát a bérlő a perjelnek vagy a preceptornak tartozott megfizetni, míg egyharmadát megtarthatta.⁴⁶ Továbbá a jobbágyokhoz, illetve a predialistákhoz hasonlóan a perjel megszállást (*descensus*) követelt a bérlőtől,⁴⁷ amivel alkalmanként ténylegesen élt is, időnként pedig meg lehetett váltani pénzen⁴⁸ vagy terményekben.⁴⁹ A bérlők ünnepi ajándékokat⁵⁰ is tartoztak adni, de ez alól felmentést kaphattak. Különböző egyéb terhekkel (pl. adókkal) kapcsolatos rendelkezések is ismertek, amelyek a Rend által elnyert/megszerzett immunitásokkal voltak kapcsolatban: pl. a sertéstized,⁵¹ a nyestbőradó,⁵² illetve egyéb *tributa*, *collecta et exactiones*, valamint időnként a tizedről tett rendelkezések (hogy ti. kinek tartoznak fizetni ezeket a terheket).⁵³ E tekintetben említést érdemel, hogy a magyar-szlavón johannita perjel egyúttal örökös dubicai ispán is volt, ily módon a megyebeli kondicionális nemesek felett *iurisdiction*al rendelkezett, s így hivatalból bizonyos jogvédelmeket húzott.⁵⁴

Végül, de nem utolsó sorban a források segítségével betekintést nyerhetünk a haszonbérleti rendszer hosszú távú működésébe. A perjelség haszonbérleteit tárgyaló több mint ötven, 14. századi oklevélből kilenc segítségével majd két évtizeden keresztül követhető egy bérlet története.⁵⁵ Az esemény-

⁴⁵ Pl. ÁUO IX. 128–130.; Cartulaire nr. 3572; Smičiklas VI. 137–138.

⁴⁶ Pl. Df. 257 974; Df. 258 481; Anjou-okl. XIII. 366–367.

⁴⁷ AO I. 389–390.; Anjou-okl. IV. 85.

⁴⁸ Fejér VIII/4. 129–130.

⁴⁹ Solymosi 258–259.; Anjou-okl. XXIII. 336–337.

⁵⁰ Smičiklas IX. 10–11., XII. 165–167.; Anjou-okl. VI. 39.

⁵¹ Smičiklas VIII. 556–559.; Anjou-okl. V. 294–295.

⁵² AO I. 376.; Anjou-okl. IV. 11–12, V. 294–295., VI. 39.; Smičiklas VIII. 556–559., IX. 10–11.

⁵³ Thallóczy–Barabás 74–75.; Smičiklas VIII. 353–354.; Anjou-okl. III. 316.

⁵⁴ Thallóczy Lajos–Horváth Sándor: Alsó-Szlavóniai okmánytár (Dubicza, Orbász és Szana vármegyék). 1244–1718. Budapest 1912. 59.; Fejér IX/7. 178–179.; Smičiklas XII. 651.

⁵⁵ 1360. szeptember 12. és 1377. szeptember 29. között.

sor első ismert részlete 1360-ban történt, amikor Baudon Cornuti perjel a Rend Somogy megyei Szentá nevű birtokát, amely a csurgói *preceptorium*-hoz tartozott, bérbe adta a néhai Lendvai Miklós fiainak: Istvánnak, Jánosnak, Miklósnak és Lászlónak.⁵⁶ A perjel a földet élethosszigan adta bérbe évi 5 márka fejében, amelyet a bérlőknek Szt. Mihály ünnepén kellett megfizetniük. Baudon fenntartotta az igazságszolgáltatás jogát a súlyosabb bűnesetekre (vérontás, gyújtogatás, lopás). A perjel a tizedet „a Rend prediálisaihoz hasonlóan” követelte, s évente egy *descensus*-ra tartott igényt, amit akár felé, akár a csurgói preceptor felé teljesíthettek. Mint a későbbi forrásokból kiderül, a megszállást a bérlők rendre megváltották pénzen: 1363-ban 80 dénárért, 1366-ban, illetve 1368-ban pedig 50 dénárért.⁵⁷ A szerződés megfogalmazása szerint a megállapodás mindaddig érvényben marad, amíg a bérlők hűségesek a Rendhez. Úgy tűnik, hogy a bérlők legalább 1368-ig rendszeresen fizettek. 1371-ben a perjel módosította a szerződés feltételeit, midőn lemondott az igazságszolgáltatásról a súlyosabb esetekben is, illetve átengedte a bíróságokból befolyt összeget. Sőt, más pontokon is módosították a megállapodást.⁵⁸ Egyrészt, 1371-ben a négy fiúból már csak ketten szerepelnek bérlőként: István és János. Másrészt a bérleti díjat 5 márkáról 14 márkára emelte a Rend, jollehet nincs nyoma annak, hogy a bérbe vett földek mérete nőtt volna, vagy, hogy újabb területeket adtak volna hozzá. Harmadrészt, talán a bérleti díj növekedése miatt a perjel a fizetést az eddigi egy határnap helyett két részletben követelte: Szt. György és Szt. Mihály ünnepén. A források arról tanúskodnak, hogy 1377-ig a bérlők szerződészerűen teljesítettek,⁵⁹ évente kétszer fizetve a bérleti díjat. 1371-től kezdődően azonban már nem a perjeltől kaptak igazolást a fizetésről, hanem a csurgói preceptortól, akinek a területéhez tartozott a birtok. A magyarázat talán a perjeli székben történt váltással volt összefüggésben. Raymund de Beaumont feltehetően más hatásköri megoldást érvényesített, tudván, hogy hosszabb időt fog a perjelségtől távol tölteni. Az új perjel mindenesetre összehívta a perjelség prediálisait az első tartományi káptalanra, amely már az ő vezetésével zajlott 1374-ben.⁶⁰ Megújította a szerződéseket, s ennek során a Lendvaiakat felmentette a *descensus*

⁵⁶ Fejér IX/3. 198–199.

⁵⁷ Fejér II 168. (1363), Dl. 5498 (1366), Dl. 5704 (1368).

⁵⁸ Fejér IX/4. 263., 371–372.

⁵⁹ Fejér IX/4. 523–524 (1373), Dl. 6221 (1374), Dl. 6383 (1376), Dl. 6459 (1377).

⁶⁰ Fejér IX/4. 614–616., Dl. 6319.

terhe alól. Ezt követően pedig a birtokok adminisztrációját helytartójára, Arnold de Beaumont-ra bízta, aki történetesen Csurgó preceptora volt.

A perjelváltást követő időszak nemcsak a magyar–szlavón perjelség életében hozott alapvető változásokat – például Palizsnai János fellépésével – hanem a Rend egészében is, hiszen az 1378-as egyházszakadás markáns törésvonalakat hozott létre az európai tartományokban. Nem meglepő, hogy a vizsgált időszak végéig (1387) a békés birtokgazdálkodásról tudósító források gyakorlatilag eltűnnek a „kettészakadt” perjelségből.⁶¹ Hogy a „rend” helyreállítása után milyen keretek között folyt a perjelség prediálisainak tevékenysége, egy újabb vizsgálatnak kell választ adnia.

---

⁶¹ HUNYADI, 2005. 146–148.